

A KORTÁRSÁK SZÉCHENYI HITELÉRŐL.

(Első közlemény.)

A százéves *Hitel* c. értekezésemben¹ rámutattam, hogy a *Hitel* jelentőségének kellő értékelhetése végett ismerni kell: hogyan keletkezett ez a mű; mi a tartalma és célja, és milyen volt a hatása. Az első kérdést, és részben a másodikat is, említett tanulmányomban azonnal ki is fejtettem, a harmadikra, a *Hitel* hatására, ez alkalommal szeretnék rámutatni.

A rendelkezésre álló tekintélyes számú adatokat csoportokba foglalva figyelemmel kísérhetjük azt: hogyan nyilatkozott Széchenyi *Hitel* c. művéről; hogyan fogadta a *Hitelt* a cenzúra; hogyan az a néhány író, akiket Széchenyi kézírata áttekintésére felkért; milyen volt Crescentia véleménye a műről, és hogyan fogadta a *Hitelt* a sajtó meg a kortársak, továbbá mily hatása volt a kortársak véleményének Széchenyire.

E csoportosítás keretében a következő, egyébként egymással összefüggő kérdésre is felvilágosítást nyerünk, mégpedig arra: mikor kezdődik meg Széchenyi tudatos reformátori pályája, és mennyiben subjectiv munka a *Hitel*, azaz nincs-e Széchenyi önreformálása a legnagyobb hatással reformnézeteinek kialakulására.

1. *Hogyan nyilatkozik Széchenyi Hitel c. művéről?* 1828 márc. 19-én ezt írja Széchenyi jószágigazgatójának és volt nevelőjének, akivel irodalmi terveit mindig megbeszélte: «Dolgaim mindennap szaporodnak. Éjjenként mindazonáltal egy új munkán dolgozgatok, mellynek Titulussa már kész s ime ez: 'Emberekül' vagy 'Boldogság alapjai'. Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy *Lovakról* c. műve 1828. márc. 6-án került ki a sajtó alól, továbbá, hogy ebben a művében már a kereskedelemről is szól: önkénytelenül szemünkbe ötlík, hogy a két mű közt van kapcsolat, és hogy Széchenyi írói munkásságában 1825 után határozott tervszerűség látható. Minél jobban előhalad Széchenyi a tervezett művére vonatkozó anyag gyűjtésében, annál több tapasztalatot szerez arra nézve, mire terjedjen ki. Így 1828. júl. 15-én sógornőjével az ország süllyedtségéről beszélgetve kijelenti, hogy nincsenek embereink, és hogy a hazai nevelés nagyon elhibázott. Három nap mulva

¹ Irodalomtörténet 1930. 135—44. l.

egyik birtokán úgy látja, hogy Magyarország alkotmánya, azaz a jobbagyság helyzete földesúrhoz oly kevésbé biztos, hogy liberálisan és igazságosan gondolkodó embernek más jövedelem kedvesebb, mint egy magyar birtok, amely telve van erdőkkel, mocsarakkal, unalmas, tudatlan és mégis felfuvalkodott szomszédokkal, s amelyben kapcsolatos a bőség a szegénységgel. 1828. júl. 21-én Fiumében pedig már az országnak a természettől is elárvult helyzetét és szegénységét látja, azonkívül egy teljesen alvó kormányt, romlott, gyermekien gyöngye arisztokráciát és nyomorral küzdő népet. Ezeknek a tapasztalatoknak hatása alatt írja Wesselényinek, hogy fiumei útjában száz abderitismusra akadt, amelyeket hangosan is hirdetni fog. És valóban öt hónap mulva, 1828. dec. 16-án már látja és kitűzi a célt, amelyet el akar érni, a «Cambium mercantilé-re akar egy kis munkát kiadni». Tíz nap mulva már *Hitelnek* nevezi készülendő művét — már minden anyag egybe van gyűjtve hozzá és részben el is van rendezve, sőt meg is jelöli, hogy új művének mely fejezetei készek. Jósáigazgatóját állandóan értesíti műve előhaladásáról, és ez első fogalmazásban 1829 február végén valóban készen is van.

Széchenyi művéről már írásközből is nyilatkozik. 1829. febr. 21-én azt írja jósáigazgatójának: «A *Hitel*ről való munka nagyon elő, de egyéb foglalatosságaim miatt lassan, még is nagyobb részét vagy az egészet elviszem magammal Cenkre. *Őn meg lesz elégedve velem*». Két nap mulva azonban azt írja, hogy műve gyenge és zavaros lesz, ő maga pedig úgy dolgozik, mint akinek kevés napja van már hátra, és akinek már minden közömbös; sőt egy napra rá újra olvasgatva művét, ez már nem tetszik neki, nagyon unalmasnak találja. Ez azonban rendes szokása Széchenyinek. Állandóan megfigyelhetjük ezt nála, mert önmaga iránt nagyon szigorú. Szigorú önkritikája azonban nem csüggesztette el, sőt inkább sarkallta, hogy még nagyobb szorgalommal törjön a kitűzött cél felé. Ezt látjuk ebben az esetben is. Most sem csügged el, folytatja a munkát, úgyhogy a kész anyagot még 1829 februárban átadta Drescher Frigyes cenzornak, hogy megtudja véleményét, engedélyezi-e vagy nem. Ha olyan elcsüggedt lett volna, ezt bizonyára nem teszi. Az bizonyos, hogy kéziratának benyújtása után írói munkássága egy időre szünetelt. Németországi útja azonban bizonyítja, hogy a *Hitel* szellemében látja a dolgokat. 1829. aug. 16-án azt írja jósáigazgatójának: «Mennél többet utazok és látok, annál világosabban mutatja magát szemeim előtt, drága hazám hátramaradottsága». A merre megyek és fordulok, mindenütt óriási előmeneteleket veszek észre, midőn azonban a buta hazai '*maradjunk a régienél*' zsong nyomorult füleimben». 1829. aug. 27-én pedig azt írja naplójába: «Sokat fecsegünk a mi 'Dicső Eleinkről', stb., akik a leglényegesebből megfeledeztek, a 'Nemzeti függetlenségről'. Fennáll Hollandia, Dánia,

Svédország, a sok német országocska, de Magyarország nem tudott vagy nem akart egyedül fennállani! Kuttyákat kellene őseink mellé elásni!» S ezeket csekély változtatással fel is vette később a *Hitel*be, mert hazatérve 1829 októberében, annyi az új anyaga, hogy hozzáfog a *Hitel* kiegészítéséhez. Október 4-én kisebb műtéten esett át Széchenyi, ennek hatása alatt így ír jószágigazgatójához: «Épen ma kezdem a *Hitel* tárgyait. Oly sinylődő vagyok, hogy olly érzéssel irok, mintha testamentumomon firkálnék — s így félek, hogy munkámnak hátulso vagy végső része inkább koporsószagot ne terjesszen, midőn a kezdete egy kicsinyt, magam is megvallom, prédikáció hangot hallatott». Naplófeljegyzései, levelei bizonyítják, hogy nagy gondnal és szorgalommal dolgozott művén. Közben egyszermásszor csüggedés lepte el ugyan, így 1829. dec. 1-én, amikor arról tudósítja jószágkormányzóját, hogy könyve a porban hever, és nem tudja magát elhatározni a kiadására, legalább is nem egyhamar. De a csüggedés most sem tartott soká, már hat napra rá azt írja naplójában, hogy könyvét 7-én kezdik nyomni. Ez új erőre sarkallja, s mialatt könyve kinyomott részét javítja, dolgozik befejezésén. 1830. jan. 11-én az utolsó részlettel is elkészülvén, műve e hó 27-én már ki van nyomva, úgyhogy 31-én már 20 példányt kap.

Egyes adatok arra mutatnak, hogy Széchenyi attól tartott, művét nem fogja megjelentethetni. Mikor 1829. júl. 2-án németországi útjára indulva távozott Pestről, az esztergommegyei Nyergesújfaluból visszaküldi inasát, hogy a *Hitel* Pesten feledett kéziratát hozza el, mert aggódott művéért. 1829. dec. 24-én megkapja a *Hitel* első három ívét a nyomdából. Végtelen aggodalom fogja el, hogy el fogják nyomni a művet teljes kinyomatása előtt. Amikor 1830. jan. 14-én a cenzúra a mű utolsó részét elbírálta, azt írja, hogy három hét múlva kétségtelenné válik, nem nyomták-e el a *Hitelt*. 1830. jan. 25-én, közvetlenül a mű megjelenése előtt, feljegyzi naplójába azok nevét, akiknek tudomásuk van művéről. Érdekes csoportba foglalva e neveket olvasni. Tudott róla Crescentia és az édes anyja; barátai: gr. Andrássy György, gr. Károlyi György, b. Eötvös Ignác tárnokmester, gr. Sándor Móric és b. Mednyánszky Alajos; orvosa: Balogh Pál; jószágigazgatója: Liebenberg János; alkalmazottai: Péterfy és két inasa; gr. Károlyi György két embere, egy könyvkötő; Drescher Frigyes cenzor, Tasner Antal (Andrássy titkára), Döbrentei Gábor, továbbá az Aurora-kör néhány tagja: Kisfaludy Károly, Helmecezy Mihály, Forgó György, Vörösmarty Mihály, Bajza József és Bugát Pál, összesen 24-en. Ezt részben azért jegyzi fel, mert meg van elégedve, hogy Crescentián kívül 23-an tudják és még sem árulták el titkát, de e feljegyzés azt is mutatja, hogy még akkor is félti művét.

Amikor Széchenyi művét megjelenése után 1830. febr. 6-án újra el kezdi olvasgatni, azt írja, hogy a *Hitel* már nem tetszik neki, sok hiány van az eszme kifejtésében. Ez ismét arra mutat, mily nagy a hajlama a szigorú önkritikára. De ez most is átmeneti jelenség nála, amely rendszerint kapcsolatban van lelki és testi életének jelenségeivel. Megállapítható, hogy műve nagyon is érdeklő és éberén figyeli a társadalomra való hatását — ezt a hatást, akár kellemes reá, akár kellemetlen, hűségesen feljegyzi naplójába. Jószáligazgatójától pl. 1830. febr. 9-én azt kérdi levelében, hogy megkapta-e már a *Hitelt*, s közli vele, hogy a Berekesztésben a *Lárma* című részt símitva bennhagyta, sőt egy *Tanácsot* is írt hozzá, amely nem a legrosszabb. Közli vele, hogy Pesten mindenkinek szájában csak a *Hitel* van, mert épen oly időben lépett a világba, amikor semmi más fontos esemény nem volt, s így feltűnést kelt, sokkal jobbat, mint gondolta volna. Közli vele, hogy maga vitte el az előkelőbbekhez, így a mű célzásait senki sem veszi magára, s hogy a nádornak a mű nagyon tetszik. Febr. 16-án meg újra közli vele, hogy könyve legnagyobb «szenzációt tesz, ki a fenébe hitte volna. A nádor, Kopácsy és több más előkelők igen pártolják». Ha nincs hír könyvéről, ezt is feljegyzi naplójába (pl. 1830. febr. 26.), épígy a rossz híreket is, pl. Gévay Antal bécsi udv. könyvtári tisztviselőnek, előbb Pál bátyja fiai nevelőjének (aki németre fordította *Lovakról* c. művét) jelentését, hogy Magyarországon hazaárulónak nevezik. Nem csoda, hogy állandó izgalomban van. 1830. márc. 31-én azt írja naplójába, hogy a mióta a *Hitel* megírta, a legizgatottabb hangulatban van, minden lehető rosszat mond hazánkról annak, aki csak hallgatni akarja, s hogy mérsékelnie kellene magát. 1830. ápr. 17-én értesíti Wesselényit, hogy a *Hitel* folytatását rendezgeti, mert hogy a *Hitel* dosisa ne legyen egyszerre igen nagy, nem akarta egyszerre az emberek közé bocsátani. Hozzáfűzi ehhez, hogy gondolhatja, mennyi lárma van itt a *Hitel* ellen. Május 10-én meg azt írja neki, hogy el volt készülve, hogy a *Hitel* miatt «sárral dobálni, keresztre verni s elégetni fognak, vagy azt mondani, hogy más írta; én németül s német lélekkel irtam és más fordította magyarra, vagy hogy vármegyei administrator akarok lenni s Lípót-rend vitéze».

Széchenyi már ekkor látja a *Hitel* kétségtelen nagy hatását, de különösen érdekelte, hogyan hatott Sopronmegyében. Erről jószáligazgatója tájékoztatja. Azt írja, hogy a két alispánban kedvezőtlen hatást váltott ki, amire Széchenyi közli vele (1830. máj. 17.), hogy Nitzky alispánon nem csodálkozik, annál inkább Konkolyin, s így folytatja: «A *Hitel* igen elválasztja a felekezeteiket. Kis idő múlva tudni fogjuk, ki embe-
rünk, ki nem. És ez nagy nyereség».

1842-ben Kossuth ellen írt *Garat* c. művében így jellemzi *Hitelét* és hatását:

«Hitel c. munkámban ugyan nem voltam-e általán véve sokkal kíméletlenebb és sértőbb, mint valának például Gustermann és Piringer az ő munkáikban? Bizony, azt hiszem: a sokkal durvább, a sokkal faragatlanabb én valék. Hasonlítsuk csak — de hidegvérrel — az ő munkáikat az enyimmel össze és azt fogjuk találni, én valék a nagyobb bűnös. S most nézzük az eredményeket s aztán magyarázzuk meg magunknak, mi okbul nem volt a két elsőnek nemcsak legkisebb sikere is, sőt miért szült ellenhatást és miért lett Gustermann és Piringer a magyar előtt, úgyszólván a legnagyobb ellenérzés tárgya, midőn egy kis elégetési és némi kis mormolási intermezzók után, szinte csutkástul, bőröstül, körmöstül s majdnem túlságig átszívárgott a nagyobb rész véérébe Hitelem, szegény fejem pedig oly magasra emeltetett, kivált azon veszedelmes jóbarátok által, kiknek azóta felnyíltak szemeik, hála Isten! mikép valóban, ha nem lettem volna a körül éber, miszerint oly magasságra, hová nem saját tulajdon és érdem, de egyedül az ideggyengéknek heve emelt, nem szabad in persona lépni, bármily lelkesedéssel vonják is a jószívűek az embert, in effigie' fel; bizony mondom, tán szegény fejem is elszédül. S mi volt enne oka? Egyedül az, hogy Gustermannnt és Piringert olvasván, felpattogott a magyar: „német mikép merné gyalázni őt", s azon gyanura jött: „ezt nem magok szándékokbul tevék, hanem parancsbul"; a Hitelt tartva viszont kezeiben, lelke belsejében érezvén, hogy tiszta szándék és nem parancs iratá a könyvet, oly bosszankodással löké el azt, mint mikor rokonunkra nehezeltünk, habogy hibáinkat tárja fel.»

Széchenyi az ellenzéki modor e tréfás, de találó jellemzésében kisebbíti ugyan a saját érdemeit, de kifejezi, hogy milyen általános volt és mélyreható a *Hitel* hatása, és hogy átment teljesen a magyarság véérébe. S ez igaz.

1848-ban, amikor hazánk politikai helyzete mindinkább ziláltabb lett, és ez lassanként aláásta Széchenyi lelki egyensúlyát, a lelkiismereti furdalásokat pedig úgyszólván állandóvá tette nála, egyeseknek jóhiszemű megjegyzései a *Hitelről* szintén hozzájárultak ahhoz, hogy mindenért önmagát tegye felelőssé, mert hisz *Hitelével* ő vitte a magyart a reform útjára. Így 1848. május 21-én gr. Andrássy György szavai (hogy emlékszik-e 1832-ik évi angliai útjuk alkalmával Ostendében tett figyelmeztetésére, hogy a *Hitel* égő fáklyát fog vetni az államszerkezetbe) lelkiismereti furdalást okoznak neki. 1848. július 17-én pedig Méhes Sámuel lapszerkesztő és erdélyi országgyűlési képviselő dicsérete (t. i. hogy ha a *Hitel*t nem írja meg, nincs 1848-as átalakulás) átfúrja lelkét és így válaszolt a dicséretre: «Tán jobb lett volna azt soha sem írni.»¹ Vagy aug. 31-én Kállay Ödön képviselő kijelentése, (hogy, aki a

¹ Ugyanígy nyilatkozik Kossuth *Feleletének* elolvasása után is, 1841. szept. 7-én: «Es gibt Momente, wo ich zweifle.. ob es gut war.. mit *Hitel* und *Kelet* népe aufzutreten.»

Hitelt írta, most minket el nem hagyhat) szívében pokoli érzelmeket idéz elő, ugyanúgy Orosz Józsefnek komoly kijelentése is, hogy Széchenyinek örülnie kell a magyar átalakulásra. Egyes nőismerőseinek, így Bretzenheim Karolina hgnő és özv. gr. Esterházy Vincéné szemrehányása, hogy végeredményben ő felelős az állapotokért, továbbá az 1848-i politikai helyzet izgalmai megőrölték lelke ellenállóképességét, s már 1848. márc. 23-án írja, hogy a fúriák már közelednek feléje; aug. 30-án már teljes kétségbeesés fogta el, szept. 3-án borzalmas lelkiismereti furdalásai vannak, 4-én pedig «ismét az eumenidák korbácsolták». A fúriáknak, az erinnyeknek (a lelkiismeret-furdalás megszélyesítőinek) karában ott volt a *Hitel* is!

2. *A cenzúra és a Hitel.* Fentebb említettem, hogy Széchenyi attól félt, hogy a *Hitel* megjelenését felsőbb helyen meg fogják akadályozni. Ezért lehetőleg titokban tartotta művét. Igaza volt abban, hogy a titkába beavatottak közt 22 megtartotta magában a titkot, az egyik azonban, még pedig Drescher Frigyes cenzor kötelességszerűen, de saját védelmére is közölte a titkot a bécsi rendőrfőhatóság főbiztosával, Ferstl Lipóttal.

Drescher Frigyes cenzor ügyes ember volt. Széchenyi 1829 február végén adta át neki a *Hitel* kéziratát¹; Drescher hamarosan elolvasta és már márc. 3-án nyilatkozott róla. Széchenyi a következőket jegyzi fel e megbeszélésről: «Drescher cenzort felvilágosodott és derék embernek találtam. Ő: A *Hitel*ről nagy feltűnést fog kelteni, önt meg fogják kövegni érte, de (a mű) használni fog; én elvesztem majd kenyeremet, de aláírom (az imprimatur-t).» Drescher tehát már akkor, amikor a műnek csak $\frac{1}{3}$ -át ismerte, kijelentette határozottan Széchenyinek, hogy az engedélyt a nyomtatásra meg fogja adni. Érezvén azonban a felelősséget, felsőbb hatóságánál is megindította az eljárást, hogy azután igazolva legyen. De nem közvetlen hatóságához, a helytartótanács könyvvizsgáló hivatalához, hanem Ferstl Lipót főbiztoshoz, a bécsi rendőrfőhatóság egyik főtisztviselőjéhez fordult, aki alá a magyarországi cenzúrai ügyek tartoztak, s akit személyesen ismert. Drescher még 1829. febr. 28-án írt neki, tehát mielőtt Széchenyi előtt nyilatkozott. Közölte vele a *Hitel* kivonatát, rámutatván, hogy a mű főiránya a hitel sürgetése, ennek érdekében javítani kell a törvényeken, el kell törölni a robotot, limitatiót stb. Megemlíti, hogy Széchenyi kb. 20 ívnyi kéziratot adott be, de amint kijelentette, még kétszer annyit fog írni e kérdésről. (Ez valóban úgy is lett.) Drescher e nyilatkozat következtében, írja Ferstlnek, elhalasztotta a végleges határozatot a mű elfogadása tekintetében, és ebbe Széchenyi is beleegyezett. De a

¹ Azt a részt, amely addig készen volt.

halasztás tulajdonképeni oka az, hogy a mű a közigazgatást érinti, azért utasítást kér, be kell-e terjesztenie a művet engedélyezés előtt. Közli azonban azt a véleményét, hogy ez esetben a mű soha sem jelenik meg, holott a kellő törlések és változtatások után kedve volna a mű nyomtatását elősegíteni. Véleménye szerint ugyanis még nem érte a haza fülét olyan hasznos dal, mint amilyent Széchenyi műve tartalmaz, mert a ferde szokások megváltoztatását sürgeti. Más nyelvre való lefordítását azonban nem kellene megengedni, mert a szerző a műben a legbizalmasabban csakis a magyarokhoz intézi szavát. Sok igazat mondott már a magyarnak Berzeviczy Gergely, gr. Batthyány Vince is, de eredmény nélkül. Drescher meg van győződve, hogy Széchenyi műve felvillanyozó hatással lesz, és ez meg fog felelni az uralkodó céljainak is. A könyv hangja lojális és nyíltan rámutat arra, hogy a magyar akadályozza meg a saját előhaladását és boldogulását, de ezt oly módon teszi, hogy azért senki sem fog Széchenyire nehezíthetni. Drescher végül kijelenti, hogy kész életével kezeskedni a jó eredményért, annál inkább, mert lelkiismeretesen átgyúrja az anyagot, elveszi a szöveg esetleges életét.¹

Mint látható, Drescher nagyon jól, azt lehet mondani lelkesen jellemezte a *Hitelt* és kellőképen előkészítette a talajt, hogy a mű iránt a hangulat kedvező legyen. Nyilván felszólításra elküldötte Ferstlnek Széchenyi kéziratát is. Ezt onnan tudjuk, hogy Széchenyi kéziratát a rendőrfőhatóság elküldötte Gévay Antal udv. könyvtári tisztnak, hogy véleményt adjon a műről. Gévay jelentésében kifejtette, hogy a megbízáshoz képest figyelmesen átolvasta a kéziratot. Széchenyi 1828-ban kiadott könyve, a *Lovakrul* tartalma szerint úgyszólván előfutára a *Hitel*nek, mert mind a kettőben azonos a szerző eszmemenete, t. i., hogy mindenki dolgozzék céljért nyugodtan a maga körében és ne törődjék másokkal, fejlessze ki lehetőleg képességeit és mozdítsa elő tehetsége szerint a közös célt. Így nagyobbodni fog az erő, a belátás és az ön- és helyzetismeret, hogy mindenki csak a legjobbat és legalkalmasabbat akarja. Így keletkezni fognak egyesülések, az ipar és a kereskedelem pedig fel fog virágozni; és ha ezek virágoznak, gazdagabbak és szabadok leszünk; a sok évi fáradozás jutalma pedig az észszerű törvényekre alapított tartós polgári szabadság lesz. Gévay ez alapon azután összehasonlítva a két művet, a *Hitel*ről 22 oldalas tárgyilagos és kedvező kivonatot közölt a rendőrfőhatósággal.² Minthogy Gévay jelentése igazolta Dreschert, ez oly utasítást kapott, járjon el a szükséges körületekintéssel.

¹ Polizei Hofstelle 1830. év 1183. sz.

² Polizei Hofstelle 1829. 2445. sz.

Drescher és Gévay jelentéseiből megállapítható az is, amit eddig pontosan nem tudtunk, hogy mennyit adott át Széchenyi a *Hitel*ből 1829 februárjában Dreschernek, és így azt is, mit dolgozott később, 1829 októberétől kezdve. Drescher azt írja, hogy írott 20 ívet kapott Széchenyitől, Gévay meg egy későbbi, a *Hitel* második részéről írt jelentésében, amelyet már a kinyomtatott *Hitel*ről adott, azt írja, hogy e jelentése a *Hitel* 108. lapja utáni részről szól, mert az elsőt már 1829. márc. 27-én elbírálta. Ebből tehát megállapítható, hogy Széchenyi Dreschernek első ízben a nyomtatott *Hitel* 107. lapjáig terjedő részt adta át, azaz az *Ajánlást*, a *Tudnivalót*, az *Előszót*, a *Bevezetést*, továbbá a *Néhány a tárgyat megelőző észrevétel*, *A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene*, *A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék* és *A magyar gazda nem viheti mezeit a lehető legmagasabb virágzásra* c. fejezeteket. Így tehát Széchenyi a hátralévő két terjedelmesebb fejezetet (*Magyarországnak kereskedése nincs, és Mit kell tenni s min kell kezdeni*), továbbá a *Berekesztést* és a *Végszót* csak 1829 októberétől kezdve írta. Megállapíthatjuk azt is Gévay jelentéséből, hogy a *Hitel* első része csak csekély változtatással és törléssel jelent meg — Dreschernek fenti jelentésében a törlésekre, változtatásokra vonatkozó állítása tehát igen erős túlzás: ezt csak a *Hitel* érdekében hangoztatta mintegy megnyugtatóul.

Így azután megértjük Széchenyi 1829. okt. 14.-i feljegyzését, hogy kitartóan dolgozott a *Hitel*en, *ügyszólván elkezdette*; mert valóban új hévvel fogott a munkához és még majdnem kétszer annyit írt, mint amennyi már megvolt. Nov. 13-án már «mintegy készen volt.» Egy kis csüggedés után dec. végén azt írja, hogy már befejezte, de csakhamar újabb gondolatai támadtak. 1830 jan. elején még *Végszót* is írt és ezt csak jan. 11-én adta át a cenzornak. A nyomda a művet 1829. dec. 6-án kezdte nyomni, 1830. jan. 27-én pedig teljesen ki is nyomta, de az csak febr. 6-án került könyvkereskedői forgalomba.

Drescher közvetlen felettes hatóságának, a helytartótanácsi könyvvizsgáló hivatalnak,¹ 1829 végén nyújtotta be jelentését a *Hitel* imprimálásáról. Ezt a jelentést Széchenyinek is átadta, aki arra érdemesítette, hogy 1830. jan. 20-án egész terjedelmében naplójába iktatta.

A jelentésben Drescher először is gondoskodott arról, hogy eljárását a kellően körülbástyázza. Megemlíti, hogy Széchenyi körülbelül egy évvel előbb nyújtotta be művét elbírálásra (mint láttuk, 1829 febr. végén), de mivel hivatalból kívánták, hogy ily tárgyú művet véleményes jelentéssel kell a könyvvizsgáló hivatalnak előterjeszteni, Széchenyi visszavonta művét.

¹ 1829. év 909. jegyzőkönyvi szám.

(Széchenyi fenti erre vonatkozó naplófeljegyzése evvel ellenkezik.) Később Drescher szerint arra kérte Széchenyi, bírálja el a művet, de azt kívánta, hogy saját felelősségére engedélyezze, különben visszavonja. Erre, figyelemmel a fennálló rendeletekre, szigorúan elbírált és azt találta, hogy a mű egész tartalmában, de nyíltan meg mellékesen kifejezett célzatában is, a dinasztiahoz való leghűségesebb ragaszkodás nyilvánul meg, hasonlóképen hű a kormányhoz és Magyarországhoz is minden közigazgatási törekvéseit illetőleg. Csak az nem tetszhetik a magyar nemességnek, hogy kifogásolja közönyösségét, ragaszkodását káros régi privilégiumaihoz, amellyel tétlenségét fenn akarja tartani, az adózó jobbagyságot pedig el akarja nyomni és az államnak semmit sem akar fizetni. De mivel ezt nem külön, hanem az egészszel egybefüggően kell venni, s mivel így az állam számára inkább hasznos, mint káros eszméket terjeszt és az egész ország jobb kulturáját mozdítja elő; szóval a nemzetet vagy inkább a tétlen, önző és magán segíteni nem tudó nemességet lethargikus álmából felébresztve, a kereskedelemre, a földművelésre, a váltótörvénytörvények bevezetésére, a közhasznú társadalmi egyesülésre hívja fel: a cenzúra szellemével ellentétes lett volna, ha ily közhasznú könyvet az előterjesztés formasága miatt a nyilvánosságtól elvont volna; azért lényeges elhagyásokkal és javításokkal (a tény az volt, hogy alig javított a műben), a nyomtatásra elfogadta. Azt gondolta, hogy e keserű igazságok a nemzetre, amely a belső igazgatás minden javítását legtöbbszörre tévtanok, a jobb nem ismerése vagy az idegen hatásoktól való alaptalan félelme miatt csökönnyösen elutasítja, jótékonyabban fognak hatni, mint Piringernak vagy Gustermannak minden támadása, mert a műben egy magyar mágnás magyarul és kíméletlenül leplezi az országgyűlési hősök árnyoldalait és bemutatja az igazi okot, hogy miért nem keletkezhetnek jobb törvények, amelyek az országban jobb kultúrát, jobb igazságszolgáltatást, több kölcsönös bizalmat, azaz hitelt eredményeznek. Széchenyi a legjobb hírnévnek örvend az országban, s ha így ő a nemesség nevetségességeit, csökönnyösségét, elszegényedését nyíltan feltárja, ez bizonyára fel fog tűnni, sőt arra a gondolatra is fog vezetni, hogyan lehetne a privilégiumok helyébe jobb törvényeket, kereskedelmet, ipart teremteni, hogy e mellett egyesületek is és közös erővel hasznos dolgok is keletkezzenek, az örökös csőd, árverés, közönyösség, szegénység szegény legyen, helyébe pedig általános bizalom lépjen és ez a hitel.

Olvassák a magyarok a dicséretes könyvet, de hogy ne keserítsék el a magyarságot, kívánatos volna, hogy néhány évig más nyelven ne jelenjen meg, maradjon meg házi-szernek.

Ha valaki a sokszor dicsért egyesületekben, nemzeti egyetértésben, a szellem felvirágzásában és jobb nemzetiségben egy magyar önállósági titkos óhajt látna, vagy a művet így értelmezné, annak csak azt mondhatja, olvassa el még egyszer a könyvet, mert képtelen és nevetséges az, hogy egy magyar mágnás más kormányt kívánna, amikor nagyon is jól tudja, hogy a világon nincs sehol olyan, amely a jelenlegi kormánynál «több előnyt juttatna.» A veszélyteljes időkben nem volt magyar, aki a csábító szóra hallgatott volna, hogyan képzelhető tehát, hogy egy elsőrangú, nagybirtokú mágnás ily esztelenségeket könyvben ajánljon. Lehetne talán oly kivonatot készíteni, amely nehéz felelősséget róna rá, sőt az egész más nyelven tűrhetetlen volna, de itt magyar beszél a magyarhoz, ez értse meg és méltányolja. Ez okból azt hiszi, hogy a mű engedélyezésével szolgálatot tett.

Úgy hiszem, nem kell méltatni ezt a jelentést. Drescher valóban ügyesen teljesítette azt, amire vállalkozott: engedélyezte a *Hittelt*, s így lehetővé tette, hogy a nagyhatású mű megjelenhessen nyomtatásban, de elhárította magáról a felelősséget — egyben tartalmas jelentésével felhitta a műre a főbbek figyelmét is, akik már e jelentés elolvasásával is tudomást szerezhettek a mű főbb eszméiről. De Drescher nem elégedett meg ezzel. Ugyanakkor, amikor Széchenyi megkapta a nyomdából az első példányokat, ő is kapott példányokat. (Ez arra mutat, hogy Széchenyivel együtt végezhette a korrekturát, ahogy később a *Világnál* és *Stadiumnál* is tette.) Még 1830. jan. 31-én elküldött egy példányt és olyféle ismertetést a műről Bécsbe, amilyent a könyvvizsgáló hivatal elé terjesztett az imprimatur megadásánál. Ebben hivatkozva arra az utasításra, hogy a mű elbírálásánál körültekintéssel járjon el, közli, hogy amikor Széchenyi művét cenzúrára benyújtotta, és azt hallotta, hogy a kéziratot véleményes jelentéssel elő kell terjeszteni, azonnal kijelentette, hogy inkább tűzbe veti, mint hogy évekig elvárjon a helytartótanács engedélyére. Követelte tőle, hogy saját felelősségére vagy fogadja el vagy utasítsa el. Minthogy a műben egyrészt a leghűbb ragaszkodás nyilatkozik meg a dinasztia és a kormány iránt, másrészt találóan jellemzi a magyar nemesség közönyösségét, azért saját felelősségére elfogadta.

Ferstl Lipót főbiztos már febr. 3-án beterjesztette Drescher jelentését és a *Hittelt* a rendőrfőhatóságnak, hivatkozva 1829-i jelentéseire. Megemlítette azt is, hogy gr. Esterházy Mihály, Széchenyi barátja, 20 példányt hoz Bécsbe, hogy a magasabb hivatalok főtisztviselői közt kiossza. Jelenti azt is, hogy attól tart, Széchenyi honfitársainak haragját fogja magára idézni, mert védi a kormány rendelkezéseit és rámutat a nemesség lustaságára, ok nélküli panaszkodásaira, visszaéléseikre, a ne-

mesi felkelés haszontalan voltára, sőt azt is érinti, hogy ahol a nemesség nem vesz részt a terhek viselésében, ott jólét nem lehet. Széchenyi azonban azzal vigasztalja magát, hogy mint nőtlen, független ember elmondhat ily igazságokat, s ezzel szolgálatot tesz a kormánynak és az országnak is. Ferstl azt is jelenti, hogy a művet egyesek már ismerik, a belátók és a jóérlelműek bizonyára nagyon méltányolni fogják célja és tárgya miatt is.

Gr. Sedlnitzky József, a rendőrfőhatóság elnöke erre a *Hítelt* a hozzá érkezett jelentésekkel együtt felterjesztette I. Ferenc császár elé. A császár 1830. ápr. 3-án tudomásul vette a jelentést és saját kezűleg azt írta a felterjesztésre, hogy a mű kivonatának beküldését kívánja.¹

A rendőrfőhatóság még az uralkodóhoz intézett felterjesztése előtt elküldötte a *Hitel* egy példányát Gévay Antalnak is, aki febr. 19-én terjedelmes, komoly és a műre kedvező kivonatot terjesztett be a rendőrfőhatóságnak.²

Az uralkodó parancsa szerint Sedlnitzky 1830. ápr. 8-án Dreschernek egy újonnan készített terjedelmes kivonatát terjesztette elő.³ Ezt a kivonatot az uralkodó arra érdemesítette, mint a felterjesztésre írt saját kezű írása bizonyítja, hogy az iratokból kiemelve magánál visszatartsa. Így tehát, az uralkodó a *Hítelt* nem tudván elolvasni, mert nem tudott magyarul, Drescher kivonatából ismerte meg Széchenyi *Hitel*-ének tartalmát és eszméit. Ezáltal Drescher kivonata kortörténeti jelentőséget nyer: a *Hitel* és Széchenyi eszméinek sorsa az ő kezébe volt letéve! Drescher emberül megfelelt feladatának: Széchenyi művét gondolatról gondolatra követve, tömören és mégis igen világosan foglalta össze a *Hitel* lényegét; a fontos részletekből nem ejtett el semmit, s tudta éreztetni a gondolatok kapcsolatát: egészében kicsinyített, de hű tükre a hatalmas műnek. Különösen azokat a részleteket emelte ki, amelyek az uralkodóház és a kormány javát szolgálnák, a nemesség hátramaradását, balitéleteit viszont nevetségessé teszik és az észszerű törvények alkotását, a haza és polgárainak boldogulását akadályozzák.

Íme, ilyen szép szerepe volt Dreschernek a *Hitel* eszméi terjesztésében! Széchenyi azon aggódott, hogy a felsőbbség el fogja nyomni a *Hítelt*. Drescher jelentései és kivonata ellenben mindenképen arra irányultak, hogy a művet a cenzúra, a kormány és az uralkodó előtt rokonszenvenné tegye. És ezt sikerült is elérnie.

3. *Kik nézték át a Hitel kéziratát?* Azt, hogy ki tudta a *Hitel* titkát, megmondja maga Széchenyi 1829. dec. 25-i

¹ Pol. Hfst. 1830. év 2357. és 1183. sz.

² Pol. Hfst. 1830. év 1631. sz.

³ Pol. Hfst. 1830. év 2631. sz.

naplófeljegyzésében A *Hitel* kéziratából, Széchenyi naplófeljegyzéseiből is meg lehet állapítani, ki olvasta el és ki javított a kéziraton. Ezzel a kérdéssel már foglalkoztam több évvel ezelőtt a Magyar Nyelv 1916. évfolyamában megjelent tanulmányomban (*Széchenyi első négy művének nyelvéről*). Az ott megállapított eredmény változatlanul fennáll. Itt csak néhány újabb adattal egészítem ki akkori megállapításaimat.

Kétségtelen, hogy Széchenyi részleteiben megbeszélte a tárgyat előzőleg, majd a kézirat alapján jószágigazgatójával, Liebenberg Jánossal. A kéziraton igen sok nyomát találjuk Döbrentei Gábor kezeirésának, majd Helmezy Mihályénak, néhány helyütt felismerhető Kisfaludy Károly, Tasner Antal kezeirása, néhány szónál pedig Bugát Pál közreműködése is nyilvánvaló, annál inkább, mert hiszen Széchenyi maga is említi, hogy ő is tudott a titokról. Bajza József és Vörösmarty Mihály kezeirása nem állapítható meg a kéziraton, de mivel Széchenyi megnevezi őket, hogy tudtak a *Hitel* titkáról, és mivel Bajza leveleiben nyilatkozik a *Hitel*ről, Vörösmartyra pedig Gyulai Pál kétségtelenül bizonyítja a *Hitel* hatását, ezekről is e szakaszban kell foglalkozni.

Már fentebb is láttuk, hogy Széchenyi Liebenberggel közölte műve keletkezését, a kidolgozásban való előhaladását, sőt a külső események hatását is; 1828. dec. 25-iki levelében pedig, amikor megírja neki az egyes fejezetek címeit, közli vele, hogy «nagyon vágyódik utána», t. i. hogy művéről vele beszélhessen. Időközben többször volt ugyan Csenken, de csak 1829. nov. 8-án találjuk nyomát annak, hogy Liebenberggel tényleg «dolgozott» a *Hitelen*. Nyilván átolvasta vele a szöveget s a törvényekre, a magyar jogra vonatkozó részletek helyes voltát beszélte meg vele. Széchenyi 1829. dec. 1-i levele azt is mutatja, hogy Liebenberg Széchenyi magyar nyelvére is kiterjeszkedhetett, mert ígéretéhez képest írásban is elküldötte neki erre vonatkozó megjegyzéseit. Széchenyi ugyanis e levelében megköszöni észrevételeit, de közli vele, hogy most nincs szüksége rá, mert művét egyelőre nem adja ki.

Döbrentei Gábor 1827-től Széchenyi bizalmasa volt. Őt szemelte ki mind a kaszinó, mind a löverseny választmánya jegyzőjének, vele adta ki e két intézmény hivatalos közleményeit. Döbrentei vezette be a pesti írói életbe. 1828. nov. 16-án vele látogatja meg Kisfaludy Károlyt, Fáy Andrást és Thaisz Andrást; Széchenyi megtisztelte Döbrenteit azzal is, hogy jégzajlás idején, ha Budáról Pestre éjjel nem tudott átkelni, nála aludt. (1829 febr. 10.) Amikor Széchenyi arra határozta magát, hogy a magyar írói pályára lép, Döbrentei javítja első ily iratait, így azon levele fogalmazványait, amelyet a Felső Magyar Országai Minerva szerkesztőségéhez intézett, és vele nézette át legelőször a *Lovakról* és a *Hitel* kéziratát is. Döbrentei azon-

ban visszaélt Széchenyi bizalmával. Ezt mutatja Bajza 1830 márc. 21-i levele Schedel Ferenchez, amelyben így jellemzi Döbrenteit:

«Döbrentei a leglelketlenebb magyar írónak egyike. És azt a hiúságot, mely ezen emberben van, nem képzelheted. Azt hirdeti mindenfelé, hogy Széchenyi Lovait ő csinálta. Ezt ugyan magának Széchenyinek ilyen cathorice megmondani nem merete, de mégis olyat mondott, ami igen sértő, hogy t. i. ő a Lovakról írt könyvet csak azért nem rakta tele a maga sententiájival, mert az egész világ mindjárt ráismert volna, hogy azok az ő és nem Széchenyi sentenciái. Széchenyi már nem szereti ezt a bolond embert.»

S valóban úgy volt, hogy Széchenyi bizalma Döbrentei iránt 1830 elején megrendült. 1830. máj. 22-én Döbrenteinek egész nyíltan ezt veti szemére: «Azt gondoltam, tiszta hazafiúi érzés lakja önt, de látom, csak hiú — felpöffeszkedett hiú.» Szigorú véleménye ugyan enyhül egy kissé, de 1830. június 12-én is «hiúnak és a nevetségig érzékenynek» tartja. Véleménye enyhülését mutatja az, hogy akadémiai titoknokságra mégis őt ajánlja — meg is választják. Amikor azonban 1835-ben Döbrenteinek hivatalbeli előléptetése miatt le kell mondania a titoknokságról, de arra gondol, hogy azért mégis megmaradhatna titoknoknak is, s ez irányban titokban mindent elkövet: Széchenyi 1835. szept. 12-én megbotránkozik alattomos eljárásán, ellene foglal állást és Schedel lesz a titoknok. Közvetlenül a választás után Döbrentei ezt írta 1835. dec. 6-án Pázmándi Horvát Endrének:

«Mint hogy társaságunkba Széchenyi pártszellemet hozott¹, sokkal nyugalmasabban élek s inkább kényemre dolgozom most már mint nem titoknok. S ennek kuszált hivatalánál inkább szeretem a Régi magyar nyelvemlékek szerkeztetését. Széchenyi rossz szívű ember. — Mióta *Hitéle* felül az rebbent meg az országban, hogy stylusa enyim, nem övé, mindig üldöz. Barátaimat tértítette s fenyegette e nagygyűlés alatt is tőlem.»²

Nyilvánvaló ugyan, hogy Döbrentei soraiból a sértett hiúság és az elkeseredés szól, de az is, hogy a *Hitel*ről olyat állít, ami, ha igaz volna, Széchenyi szerzőségére homályt vetne.

Fentemlített tanulmányomban részletesen kimutattam, milyen része volt Döbrenteinek a mű javításában. Kétségtelen, ha a *Hitel* úgy jelenik meg, ahogyan Széchenyi megfogalmazta, sok latinos és régi magyar hivatalos és vidékies szavainál, vidékies mondatfűzésénél fogva ódon-színezetű lett volna. Ezeket a vidékiességeket, latin és latinos szavakat javították ki a műben a fentemlített írók, köztük nagyobb tömegben kettő: Döbrentei Gábor és Helmeczy Mihály. Igaz, hogy

¹ Itt hozzá kell érteni ezt: és más lett a titoknok.

² Erre az adatra Brisits Frigyes hívta fel figyelmemet.

Döbrentei ezenfelül még pótlásokat is szurt a műbe, több esetben kifogásolt egyes részleteket vagy ilyenek elhagyását javasolta, Széchenyi azonban ezeket egyszer sem fogadta el. Döbrentei tehát csak a latin vagy latinos-magyar szavak helyébe ajánlott másokat, az ikes igéket javította ki ikes végzetre és a hibás szóvonzatokat helyesbitette. Széchenyi ezt így fejezte ki Liebenberghez (1829. dec. 25.) írt levelében: «Döbrentei feilt daran, aber nur an die Wörter, an denen mir am wenigsten gelegen ist.» Ugyanezt tette meg Helmecey Mihály is, és mivel nagyon gyakran egy-egy szó vagy vonzat helyébe több ajánlat volt, később közösen megbeszélték ezeket, és csak ezután határozott Széchenyi. Sokat elfogadott, de viszont sokat nem. Nem tagadható, hogy Döbrentei javításai nyomán a *Hitel* stílusa magyarosabb árnyalatú lett és az akkori irodalmi stílushoz simult, de az új szint, a nyelvújításbeli színezetet a Helmecey által ajánlott új szók és az újabb szóhasználat (beli helyett i képző, tökéletesebb helyett tökéletesb, honosai helyett honosi stb.) adták meg a *Hitel*nek. Minden tekintetben megáll az a végeredmény, amelyet fenti tanulmányomban kifejeztem. Döbrentei, Helmecey és társai a *Hitel*ben csak egyes szavakon, egyes kifejezéseken 'csiszolgattak', a velőn, a lényegen semmi változás nem történt, azt elejétől a végéig Széchenyi maga írta. Bizonyára érezte azonban, hogy az ő magyar nyelve a sok latinos jogi és egyéb kifejezés miatt ódonszerű, és sok benne az idegen szó; ezért adta oda véleményezésre a kiszemelt magyar íróknak. A változásokat megbeszélte velük, s így ösztönzőjük lett a munkában. Előmozdította az újítást és a színezésre való törekvést a nyelvben azzal, hogy ösztönzőtt, irányított, elfogadott és tanult. Széchenyi magyar nyelvi tudása ugyanis a *Hitel* írása közben nagymértékben tökéletesbedett. Ezt észrevehetni magán a kéziratban, mert, míg az 1829 febr. végéig írt első részen feltűnő sok a javítás, a következő részekben nagyon csekély. A megbeszélések tehát termékeny talajra találtak nála.

Döbrentei véleményét a *Hitel*ről helyenként rájegyezte a kéziraatra. Sok szép részletnél ezt jegyezte oda: «Bravo», vagy így fejezi ki megelégedését: «erős, lelkes festés». Ezekből következtethetünk arra, hogy a *Hitel* Döbrenteinek tetszett, amikor elolvasta.

Helmecey Mihály részletesen és érdemben nyilatkozott a *Hitel*ről (az első részről) Széchenyihez intézett 1829. jan. 11-iki levelében, amikor ezt írja:

«Nemzetünk hibái s rögzött, fonák szokási ez értekezési cikkelyekre nézve soha nem voltak lepletiennebbül még eddig s így felfedve; s legdicsebb az, hogy minden hiba célirányos kitüntetése mellett, mely a tárgy kívánatához képest hol simongva harcol, hol enyelgve szurdal, hol alapos orvoslás végett elevenig sebz és vág — mindenütt kész a segéd mód, józan tanács

és gyógyszer. Magyarhoz és magyarnak így ez ügyben tudtommal nem szólott még egy ivadéka se Árpádnak, nem így még senki.»

Bajza József csak a *Hitel* megjelenése után nyilatkozott a műről. Az ő nyilatkozatával egy későbbi fejezetben fogunk találkozni.

Feltűnő, hogy Vörösmarty Mihálynak nincs nyilatkozata a *Hitel*ről. Ezzel szemben mesterien fejti ki a könyv hatását a *Szózatra* Gyulai Pál a *Vörösmarty-életrajz*nak abban a jellemzésében, amelyet a *Hitel*ről ad. Szebben, klasszikusabban nem lehet kifejezni azt a hatást, amelyet a *Hitel* Vörösmartyra és a nemzetre tett — de szebb, klasszikusabb képet nem lehet adni a *Hitelt* megalkotó Széchenyiről.

VISZOTA GYULA.